

СУЧАСНА КОНЦЕПЦІЯ ВСЕБІЧНО-РОЗВИНЕНОЇ ОСОБИСТОСТІ Й В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ

Олена ТРИФОНОВА (Кіровоград)

У статті висвітлена методологія психолого-педагогічних досліджень та окреслена на її основі теорія навчання та виховання В.О. Сухомлинського в контексті становлення сучасної концепції всебічно-розвинутої особистості. Нами проаналізовано сучасні концепції всебічно-розвинутої особистості та встановлено їх відповідність уявленням про таку особистість В.О. Сухомлинським.

Ключові слова: навчання, виховання, творча особистість, вчитель, концепція всебічно-розвинутої особистості.

В статье представлена методология психолого-педагогических исследований и очерчена на ее основе теория обучения и воспитания В.А. Сухомлинского в контексте становления современной концепции всесторонне развитой личности. Нами проанализированы современные концепции всесторонне развитой личности и установлено их соответствие представлением о такой личности В.А. Сухомлинского.

Ключевые слова: обучение, воспитание, творческая личность, учитель, концепция всесторонне развитой личности.

Постановка проблеми.

В.О. Сухомлинський у своїй праці «Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості» наводить цікаву думку Ф. Енгельса, що складає його методологічну систему про те, що вже у стародавній Греції були закладені основи майже всіх найважливіших сучасних ідей [2]. Це відповідає дійсності. Ми дослідили динаміку розвитку натурфілософії з IV століття до нашої ери до XVIII ст. нашої ери, див. рис. 1. За критерій взяли кількість учених, мислителів, які проявили себе у той чи інший період і з'ясували, що цей розвиток набув розквіту в III столітті до нашої ери. Вже за часів римлян спостерігається

стрімкий занепад науки. Піднесення сталося починаючи з XVI століття і у XVIII столітті набуло рівня III ст. до н.е. Цим і пояснюється зроблений висновок Ф. Енгельса.

Виходячи з цього, на нашу думку, В.О. Сухомлинський створив власну методологію психолого-педагогічних досліджень і на її основі окреслив власну теорію навчання та виховання, дослідивши психолого-педагогічні ідеї мислителів, починаючи з Платона та Аристотеля [1]. У цьому аспекті ми розглянули проблему становлення принципів формування творчої особистості за В.О. Сухомлинським.

Отже, метою статті є висвітлення методології психолого-педагогічних досліджень та окресленої на її основі теорії навчання та виховання В.О. Сухомлинського в контексті становлення сучасної концепції всебічно-розвиненої особистості.

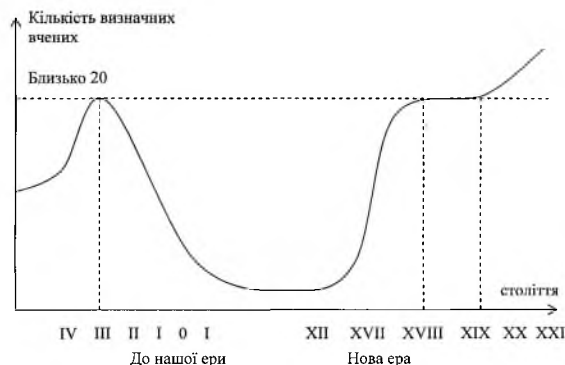

Рис. 1. Розвиток наукової думки протягом XXVI ст.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Платон мав авторитет серед сучасників, стався як наставник молоді, і як особистість. Мислитель відкинув сократівську іронію не став ходити вулицями й розмовляти з пересічними перехожими. Не поділяв зверхності піфагорійців і їх правил цуратись сторонніх. Домінуюча доброзичливість мислителя спонукала учнів створеної ним Академії долучатись до фізичного, розумового і морального розвитку.

В.О. Сухомлинський дослідив еволюцію системи виховання Аристотеля, зміст всебічного розвитку, культ тілесної краси, насолоду музикою, мистецтвом, літературою. Виділив педагогів-гуманістів епохи Відродження Ф. Рабле, М. Монтеня і показав нерозуміння ними необхідності поєднання праці розумової з продуктивною. Тому робить висновок, що мови про всебічний розвиток особистості в них не йшло, але поступово накопичувались ідеї з зазначеної проблеми.

Василь Олександрович велику увагу приділяв вивченню творчості соціалістів-утопістів Т. Мора та Т. Компаннелі, зокрема запровадження нового розуміння поняття спрямованості всебічного гармонійного розвитку. Це не було випадковим, адже соціалісти-утопісти першими обґрунтували ідею поєднання праці з процесом всебічного гармонійного розвитку особистості, єдності виховання і праці.

Червоною ниткою твори В.О. Сухомлинського пронизують ідеї французьких просвітителів XVIII століття, зокрема К. Гельвецій, Д. Дідро про розумовий і моральний розвиток і їх зв'язок з працею.

Вчений робить висновок, що протягом століть ідея всебічного розвитку особистості як мета виховання мала характер побажань, мрій та

сподівань і на практиці майже не реалізовувалась.

Запровадження машинного виробництва привело до диференціації виробничої діяльності й історично дискретного розмежування фізичної і розумової праці. Василь Олександрович детально аналізує ідею власника паперопрядильної фабрики Роберта Оуена (Англія) щодо необхідності одночасного розвитку інтелектуальних і фізичних сил особистості, її морального та естетичного формування. Власне мова вже йде про співвідношення навчання і розвитку, яке пізніше детально розглянуто Е. Торронтайком, Ж. Піаже та Л.С. Виготським. Як відомо, свою сміливу ідею Р. Оуен реалізував на практиці. На фабриці в Нью-Ленарке він перший в історії створив комплекс: дитячий садок → початкова школа для дітей робітників → вечірня школа для дорослих. Тут одержали наукове обґрунтування поєднання навчання з продуктивною працею, як основи всебічного розвитку особистості. Продуктивність праці за такого підходу на фабриці була найвищою в Англії.

Досить ґрунтовно В.О. Сухомлинський проаналізував 70 річну історію розвитку теорії навчання та виховання під впливом ідей видатних філософів-економістів К. Маркса і Ф. Енгельса. Мету виховання вони виводили з економічних законів і типу суспільних відносин. Вони вважали, що за умови, коли зникнуть класові відмінності, і в усіх галузях техніки, суспільного виробництва людство досягне високого рівня розвитку, коли не буде істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею, з'явиться можливість забезпечити всебічний і гармонійний розвиток людей.

На основі детального аналізу ідей мислителів нового та старого світу Василь Олександрович прийшов до висунення і практичної реалізації власних ідей щодо забезпечення всебічного розвитку особистості.

Нами проаналізовано сучасні концепції всебічно-розвиненої особистості та встановлено їх відповідність уявленням про таку особистість В.О. Сухомлинським. На нашу думку, в першому томі зібрання праць вченого ця проблема викладена досить повно. Цінним є те, що у цих працях він науково обґрунтував основні положення, що можуть бути покладені в основу сучасної концепції всебічно-розвиненої особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Крім цього, ми вивчили висновки до аналізу відвідуваних вченим-практиком уроків учителів Павлишської школи і з'ясували, що головною метою навчально-виховного процесу В.О. Сухомлинський вважав всебічний розвиток особистості. Виходячи з наявних джерел ми

спочатку визначили вплив основних ідей у системі поглядів В.О. Сухомлинського на сутність навчально-виховного процесу. У педагогічній літературі можна зустріти твердження, що школа у радянські часи була зорієнтована на «середнього» учня. Проте є незаперечним фактом, що у Павлишській школі навчально-виховний процес будувався на положенні про неповторність кожної дитини, а відповідно запроваджувались інші підходи. Василь Олександрович писав, що «У практиці своєї виховної роботи ми виходимо з того, що людина неповторна ...» [2, с. 284]. У більш пізніх роботах учений пише: «Людська індивідуальність дитини неповторна ...» [3, с. 449]. Обґрунтуванню тези неповторності особистості здійснено у статті «Людина неповторна» надрукованій у 1961 р. в журналі «Народное образование» [6, с. 80-96]. Неодноразово вчений-педагог посилається на майстра ліричної і політичної поезії Г. Гейне (Німеччина): «Кожна людина – це світ, який з нею народжується і з нею вмирає. Під кожною могильною плитою лежить всесвітня історія» [4, с. 97].

Перерахованого достатньо для того, щоб стверджувати, що не випадково майже у кожному висновку відвіданого уроку В.О. Сухомлинський наголошує увагу вчителя на неповторності особистості.

Таким чином, в основі всієї системи поглядів В.О. Сухомлинського покладена ідея про неповторність кожної особистості. Саме з цієї ідеї логічно виокреслюється положення про суб'єкта навчання, як найвищу цінність і, відповідно, головної дієвої особи навчально-виховного процесу.

Відповідно, ця ідея має визначальне значення й для формування концепції всебічно-розвиненої особистості.

На наш погляд, концепція повинна ґрунтуватись на системі компонентів. Ми здійснили спробу виділити у працях В.О. Сухомлинського частину таких компонентів, див. рис. 2.

Фундаментальний принцип розвиваючого виховання й навчання неповторність кожного суб'єкта навчання розкривається через компонент, висунутий Василем Олександровичем про відсутність нездібних, бездарних і лінивих дітей. «У кожної людини є задатки, обдарування, талант до певного виду або кількох видів (галузей) діяльності» [6, с. 88]. На одній із зустрічей зі студентами Кіровоградського педагогічного інституту, він виголосив: «Ми глибоко переконані в тому, що немає людини, яка в належних умовах, за вмілого виховання не виявила б свого самобутнього, неповторного таланту. П'ятсот вихованців, духовне обличчя яких ми повинні

сформувати, – це п'ятсот неповторних талантів і обдаровань. Поважати в кожному учневі людину, виявляти до нього гуманне ставлення – це насамперед розкрити в ньому таку людську неповторність» [6, с. 88-89].

Рис. 2. Структура ідеї неповторності особистості у психолого-педагогічних компонентах В.О. Сухомлинського

Тому не випадково розглядається наступний компонент принципу розвиваючого навчання й виховання – визнання відсутності нездібних дітей. Розглядаючи цей компонент учений виділяє психолого-педагогічну закономірність щодо нерівності розумових здібностей дітей. Всі діти мають різні розумові здібності, характер, волю тощо. «Ми бачимо, що дискретність роботи мозку проявляється у дітей по-різному: в одного ця робота дуже швидка, в іншого – повільна, звідси – кмітливість і некмітливість, тямущість і нетямущість, міцність і неміцність пам'яті, сильно і слабо виражена здатність до оволодіння знаннями» [2, с. 98]. Тому сучасна концепція всебічно-розвиненої особистості не може не базуватись на цьому компоненті.

Логічно впливає наступний компонент принципу формування всебічно-розвиненої особистості – врахування нерівності розумових здібностей дітей. Безумовно, індивідуальний підхід тут відіграє визначальну роль.

Але постає ряд проблем. Нерідко виникає думка, що навчання й виховання дітей із високими розумовими здібностями не викликає особливих труднощів. В.О. Сухомлинський відносить до такої категорії дітей надзвичайно делікатно. Такі діти мають власну точку зору на ту чи іншу проблему і з нею необхідно рахуватись навіть тоді, коли вона хибна. Такі діти нерідко незручні у класі як зі сторони однокласників, так і зі сторони вчителів.

Поряд постає проблема дітей з низькими розумовими здібностями. І в обох випадках головним є збереження і розвиток у дитини почуття людської гідності за диференціації навчання. В.О. Сухомлинський у порадах учителю писав: «Жива істота, яка з Вашою допомогою пізнає світ, поступово стає особистістю. У цьому важкому становленні влада педагога має бути особливо обережною:

воля старшого легко може перетворитися в сваволю, а інколи і в розправу над людиною. Не придушити й зламати, а підняти й підтримати, не знеособити внутрішні духовні сили дитини, а утвердити почуття власної гідності [3, с. 643].

Особливості проблема набуває у сучасних концепціях виховання та рівневого навчання в зв'язку з завданням профільної школи готувати дітей до реального непростого конкурентного життя.

Особливою роботою вчителя В.О. Сухомлинський вважав роботу з дітьми з обмеженим розумовим розвитком або з затримкою такого розвитку. Навчання і виховання таких дітей потребує тонкого і делікатного індивідуального підходу [5, с. 28]. Вчений вважав визначальним у цій проблемі моральний аспект. Він вважав [5, с. 85-86], що головне не допустити, щоб ці діти переживали свою «неповноцінність», не притупити у них почуття честі й гідності. Гуманну місію школи і педагога він вбачав у врятуванні цих дітей від «комплексу неповноцінності». «Немає людини, в якій внаслідок умілої виховної роботи не розкрився б самобутній талант, немає сфери діяльності, в якій людська індивідуальність не досягла б розквіту» [5, с. 170].

На нашу думку, звідси впливає наступний компонент принципу розвиваючого навчання та виховання – індивідуалізація навчально-виховного процесу. Зокрема, він вважав ефективною організацію такої роботи поділ класу на групи відповідно до рівня розумових здібностей. У праці «Сто порад учителям» він радить виділяти п'ять груп учнів, див. табл. 1.

Безумовно, такий розподіл є умовним і до нього включено найбільш ймовірні варіанти диференціації учнів. Такий розподіл в повній мірі відповідає вимогам організації нинішнього рівневого навчання.

Таблиця 1

Показники розподілу учнів, функцій учителя, форми індивідуалізації навчання

Групи учнів	Функція вчителя	Уміння та навички учнів	Рівень розумової напруженості	Рівень виконуваних завдань
Найбільш підготовлені	Контролююча	Самостійно виконують будь-які завдання, що відповідають програмі	Дослідницький	Пошуковий
Добре підготовлені	Контрольно-корегуюча	Самостійно виконують завдання згідно програми	Дослідницько-проблемний	Дослідні
Підготовлені	Контрольно-допоміжна	Самостійне виконання завдань середньої складності та допомога вчителя для задач підвищеної складності	Проблемний	Проблемні
Слабо підготовлені	Постійна допомога вчителя	Повільне опанування програмного матеріалу середньої складності	Репродуктивний	Репродуктивні
Не підготовлені	Постійна робота з учителем	Виконання завдань разом з учителем	Розв'язування завдань за зразком	Прикладні

Перші дві групи складають учні, які успішно і без допомоги вчителя розв'язують програмні задачі, доповнюючи нестаток здібностей працьовитістю і посидючістю. Третя група учнів – це так звані «середні» учні. На нашу думку, це учні з найкращою життєвою перспективою. Вони

без допомоги справляються з задачами середньої складності, і коли розв'язують складні задачі потребують допомоги вчителя. Четверту групу складають учні з уповільненою роботою мозку. Вони потребують допомоги вчителя і за системного підходу протягом двох-трьох років можуть набути навичок третьої групи учнів. Для п'ятої групи вчитель повинен складати індивідуальні завдання, які вони у змозі розв'язати. Виконання завдання дає такій дитині радість, яку ні з чим не порівняти, почуття гордості, впевненості в своїх силах [6, с. 589].

Індивідуалізацію навчально-виховного процесу Василь Олександрович розглядає як навчання і виховання кожного учня за індивідуальним планом. Якщо в школі, скажімо, шістсот учнів, то це означає, треба шукати шістсот індивідуальних стежок [6, с. 247].

Відтак, можна виділити компонент врахування індивідуальних особливостей учнів. Розкриваючи сутність диференційованого та індивідуального підходів до організації навчання й виховання суб'єктів навчання В.О. Сухомлинський постійно вживає поняття колектив та особистість (людська, підрастаюча, всебічно-розвинена) дитини.

Визнання кожного учня особистістю у В.О. Сухомлинського складає зміст педагогічного компоненту. За своєю сутністю у вченого це впливає з принципу гуманізму, визнання цінності учня як особистості.

Ми виділяємо у творах Василя Олександровича компонент отримання позитивних почуттів від навчання, який має два шляхи реалізації. Перший передбачає підбір навчальних завдань, а другий має морально-психологічне підґрунтя. Воно передбачає наголос уваги вчителя не на невдачах, а на успіхах учня: «Справжня педагогічна мудрість полягає в тому, щоб постійно одухотворяючи дитину бажанням бути хорошою, ніколи не ставити їй «двійки». Досвідчені вчителі так і роблять: якщо учень ще не зміг впоратися з роботою, не ставлять йому ніякої оцінки. Перед дитиною ніколи не закривається шлях до успіху» [5, с. 462]. Далі В.О. Сухомлинський підкреслює, що слід уміло вести підлітка шляхом подолання труднощів, добиваючись, щоб людина вже в отрочстві завоювала право на радість, знала справжню ціну цьому почуттю [2, с. 329]. Вказану вимогу ми виділили як компонент навчання через подолання труднощів.

Виходячи з аналізу критеріїв індивідуалізації навчання, вказаних у таблиці 1 ми визначили компонент рівня розумового напруження суб'єкту навчання до предмета вивчення. На нашу думку, цей компонент набуває репродуктивного, проблемного, дослідницького та пошукового характеру.

Згідно роздумів Василя Олександровича бути мудрим вихователем – це, насамперед, усвідомити причинно-наслідкові зв'язки в усьому, що нас оточує. Тоді впливає компонент, згідно якого навчально-виховний процес розглядається як складна психолого-педагогічна система.

Висновки. В останні 3-4 десятиліття виникли різні погляди щодо змісту і завдань концепції всебічно-розвиненої особистості. Їх пошуки активізувались у 90-х роках минулого та на початку XXI століття. Виникає проблема щодо визначення основи, фундаменту створення концепції і не лише. На наш погляд, доцільно виокремити педагогічних мислителів К.Д. Ушинського, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського як класиків психолого-педагогічної науки України, які створили психолого-педагогічну методологію аналізу освіти. Користуючись такою методологією ми визначили основні компоненти концепції

всебічно-розвиненої особистості, які потребують подальшого дослідження і окреслюють перспективи подальших розвідок напреду.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Платон. Законы / Общ. ред. А.Ф. Лосева и др.; пер. з древнегреч. А.Н. Егунова и др. – М.: Мысль, 1999. – 830 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: [в 5-ти томах] / В.О. Сухомлинський. – Т. 1. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 64-329.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: [в 5-ти томах] / В.О. Сухомлинський. – Т. 2. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 449-643.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: [в 5-ти томах] / В.О. Сухомлинський. – Т. 3. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 97.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: [в 5-ти томах] / В.О. Сухомлинський. – Т. 4. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 28-462.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: [в 5-ти томах] / В.О. Сухомлинський. – Т. 5. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 80-589.